

Viking Mattsson

Ammor och barnafödande i Malmö 1750-1850

»Vi skulle bli alltför vidlyftiga och detta arbete skulle växa ut till en hel bok och överstiga våra ringa krafter, om vi sökte utforska allt, som hör till detta viktiga ämne. Må det därför vara nog sagt, att man aldrig bör använda ammor annat än om den bistra nöden tvingar därtill.»

Carl von Linné

Inledning

I det omfattande verket »Dagligt liv i Norden på 1500-talet»¹ av den danske historikern *Troels-Lund* ingår ett band som behandlar födelse- och dopseder. Tonvikten ligger – liksom i övriga delar av verket – på danska förhållanden, men utvecklingar görs till övriga Norden. Författaren diskuterar utförligt de fruktsamhetsförhållanden som rådde i Norden under 1500-talet och delvis även under senare århundraden. Först noterar han de stora barnkullarna hos den danska adeln, »så hade t ex Henrik Rantzau 12 barn, Nils Friis till Hesselager 13 barn, Henrik Friis till Örbeklunde 13 barn - - - Peder Skram '18 vackra barn', Hans Blome likaså, Mogens Gyldenstjerne 23 barn osv.»²

Troels-Lund konstaterar att han funnit samma höga fruktsamhet hos stadsbefolkningen och prästerna. Även för dessa grupper belyser han barnrikedomen med flera exempel. Författaren gör dessutom vissa försök att förklara den höga fruktsamheten under den skildrade epoken. Vi får veta att de stora barnkullarna »stod i samband med åtskilliga både yttre och andliga förhållanden under 1500-talet».³ Vidare menar han att de stora barnkullarna delvis berodde på att männen, så snart deras hustrur dog, ingick nya äktenskap, men att följderna av dessa omgiften till en del utjämnades, därför att många unga män gifte sig med änkor utan utsikt till någon avkomma.

Beträffande barnens uppfödning hävdas följande: »När ett äktenskap varje år väl-signades med nya telningar, kunde modern, hur kraftig hon än var, icke själv amma allesammans. Detta var så mycket mera omöjligt, som man dåförtiden brukade *giva barnen bröstet* ända långt in på deras tredje år, så att modern skulle ha fått två till tre stycken att amma på samma gång. Detta bruk, att låta barnen få bröstet så länge, följdes av alla i Danmark.»⁴

Troels-Lund menar vidare, att det var de täta barnafödslarna som ledde till att

många mödrar gick till den motsatta ytterligheten och helt upphörde med att amma sina barn, och han finner att denna sedvänja var tämligen allmän, i synnerhet bland adeln. Det kan vara på sin plats att här inskjuta att de för vår tid tillsynes långa amningstider som enligt Troels-Lund »följdes av alla i Danmark» icke heller torde ha varit ovanliga bland allmogen i Sverige ännu så sent som på 1800-talet,⁵ liksom vi även kan finna exempel på den motsatta ytterligheten.⁶

Som framgått utgick Troels-Lund från samhällets välbärgade skikt, dvs adeln, prästerna och borgerskapet, men det är uppenbart att han anser att iakttagelserna är giltiga även för allmogen. De slutsatser om sambandet mellan fruktsamhet och amningsvanor, som Troels-Lund drog, har visat sig vara synnerligen livskraftiga; författarens åsikter i frågan har återgivits utan invändningar i såväl etnologisk litteratur⁷ som i socialmedicinsk forskning.⁸

Huvudsyftet med den här framlagda undersökningen är att anlägga och testa ett annat perspektiv än det som skisserats ovan på sambandet mellan fruktsamhet och amningsvanor i historiska befolkningar. Hypotesen i denna studie är, att den höga fruktsamhet, som vi ofta finner inom vissa privilegierade grupper inom historiska befolkningar, icke var en förutsättning för, utan en följd av att mödrarna inom dessa grupper icke ammade sina barn. Den icke ammande kvinnan har snabbt blivit gravid igen. Demografiskt kan då ett samband mellan hög fruktsamhet och icke-amning etableras.

Som Uppsala-historikern *Ulla-Britt Lithell* framhållit har det främst genom demografisk forskning i u-länderna framkommit resultat som visar att viktiga biologiska variabler ger upphov till variationer i fruktsamhet.⁹ Liksom Lithell menar jag att sådana variabler och dessas samspel med andra faktorer av social och ekonomisk natur *först* måste studeras, innan man försöker ta ställning till om medveten födelsekontroll förekommit i historiska befolkningar. Antropologer har genom demografisk forskning t ex bland samlarfolken kunnat visa att frånvaro av medveten födelsekontroll icke nödvändigtvis behöver vara förenad med höga födelsetal, hög barnadödlighet eller stor folkökning.¹⁰ Modern biologisk-medicinsk forskning har på denna punkt klart kunnat påvisa hur amningen kommer in som reglerande faktor: »There can be no doubt that hitherto breast-feeding has been the major factor holding human population growth in check; even today, it probably prevents more pregnancies the world over than all other artificial forms of contraception put together.»¹¹

I historiska befolkningar har man ofta funnit ett positivt samband mellan fruktsamhet och barnadödlighet.¹² Det var det vanliga, men ifråga om välbärgade samhällsgrupper har andra mönster kunnat iakttas. Att vi inom nämnda samhällsgrupper ofta finner stora överlevande barnkullar, trots den höga fruktsamheten, skulle då kunna förklaras med sedvänjan att anställa ammor för barnen. Spädbarnsdödligheten har därmed minskat medan fruktsamheten ökat. Samtidigt bör gruppens i allmänhet goda socio-ekonomiska villkor ha varit en faktor som påverkat de demografiska variabelerna i samma riktning.

Avsikten med denna studie är nu att konkret belysa ammornas inverkan på de demografiska mönstren inom de högre stånden i Malmö under 1700-talet och början av 1800-talet.

Ammeindustrin: Tidigare forskning. Demografiska konsekvenser?

Som inledningsvis antydde, synes det ha varit tämligen vanligt förekommande att de välbärgade grupperna i Europa anställde ammor för uppfödning av spädbarnen. Företeelsen är väl dokumenterad utomlands, främst i fransk- och engelskspråkig litteratur med anknytning till socialhistoria¹³, pediatrik¹⁴ och medicinsk historia¹⁵. Denna ammeindustri, som företeelsen ofta benämns med hänsyftning på förhållandena i Frankrike, finner vi endast spridda notiser om i vårt land.¹⁶ Särskilt i Frankrike men även i övrigt på kontinenten och i England tog sig sedvänjan det uttrycket att befolkningen i städerna lämnade bort sina barn till ammor ute på landsbygden. I städerna inrättades ofta förmedlingsbyråer som sammanförde ammor med familjer som mot betalning önskade lämna bort sitt nyfödda barn. Sålunda fanns det i Paris år 1715 fyra sådana inrättningar, och senare under 1700-talet en flora av privata förmedlare.¹⁷ *Sussman* har beräknat att av 21 000 födda barn i Paris år 1780 var det mindre än 5 % som ammadades av sina egna mödrar. Övriga barn, mer än 95 % av samtliga födda, ammadades på kommersiell basis.¹⁸ De franska myndigheterna försökte att lagstiftningsvägen få kontroll över verksamheten; vid en genomgång av lagar och förordningar på 1700-talet i Frankrike som reglerade barns välfärd och intressen fann Drake 13 reglementen som gällde nämnda verksamhet, två av dessa var undertecknade av Danton.¹⁹ I Frankrike var det emellertid icke enbart de rika som tog ammor i anspråk för sina barn. Fattiga kvinnor kunde lämna bort sitt eget barn för en liten avgift för att därefter ta emot ett annat barn mot högre betalning. »In some regions of old-regime France, a majority of families may have been involved in the boarding out of small children, either by sending their own away, or by taking in other people's children.»²⁰

I Sverige synes det ha varit mindre vanligt förekommande att städernas välbärgade grupper lämnat bort sina barn för att ammas.²¹ Det mest vanliga mönstret i vårt land förefaller ha varit att amman anställdes i barnets föräldrahem. Som framgår av diagram 1 och 2 har vi i Malmö funnit att ammor har registrerats i kameralt material och kyrkoboksmaterial fram till mitten av 1800-talet. Liknande förhållanden synes ha gällt för andra städer i Skåne.

För Sveriges vidkommande tycks det ha funnits endast en inrättning för förmedling av ammor som drivits i offentlig regi. Det gäller den i Stockholm år 1757 inrättade ammeanskaffningsbyrån, sedermera omdöpt till ammebesiktningbyrån, sannolikt inrättad efter franska förebilder.²² Byrån besiktigade och förmedlade ammor till stadens borgerskap och artistokrati, under 1800-talet även till Allmänna barnhuset.²³ Se diagram 3.

Som framgick av inledningsavsnittet är denna undersökning främst inriktad på de eventuella demografiska konsekvenser, som bruket av ammor kan ha fått. Ett försök skall göras att i detalj pröva fruktsamheten *dels* i en population där ammor anställts, *dels* i populationer där mödrarna själva kan antas ha ammat sina barn. Såvitt jag kunnat utröna har ett liknande grepp, där familjer med ammor kunnat isoleras i källmaterial, icke tidigare prövats vare sig i Sverige eller utomlands. Mera allmänt kan hypotesen formuleras så att de stora överlevande barnkullar vi ofta finner i familjer tillhö-

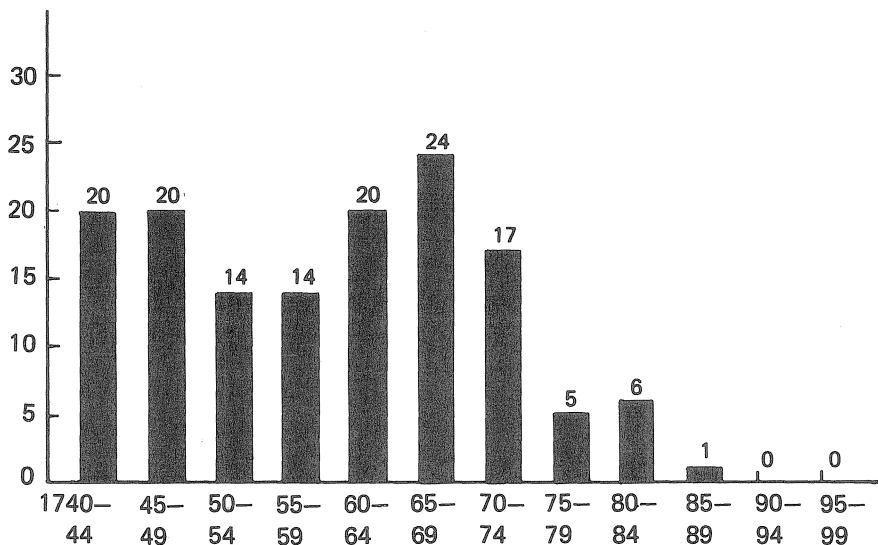
Antal
ammor

Diagram 1. Antal kvinnor som registrerats med yrkesbenämningen amma i mantalslängder i Malmö 1740–99. Årsmedeltal.

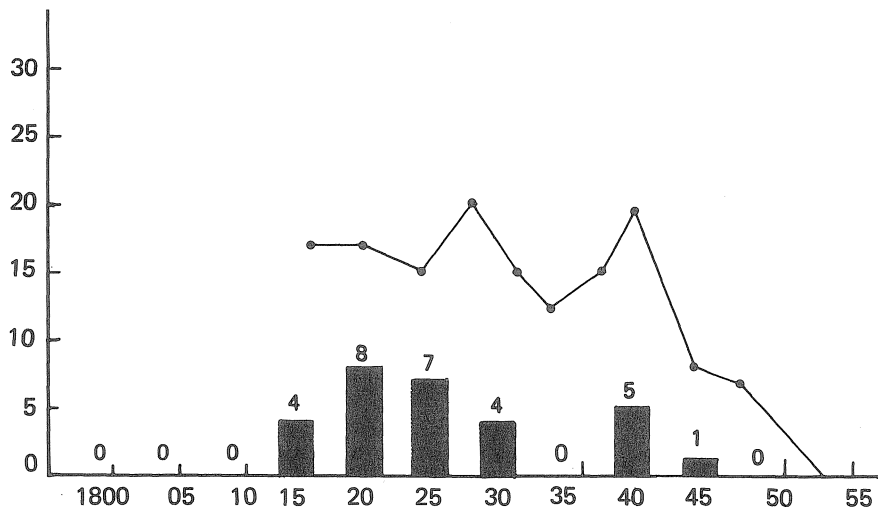
Antal
ammor

Diagram 2. Antal kvinnor som registrerats med yrkesbenämningen amma i två källor i Malmö 1800–55: staplar, i mantalslängder. Valda år. Kurva (approximativ), i husförhörslängder.

Antal ammor

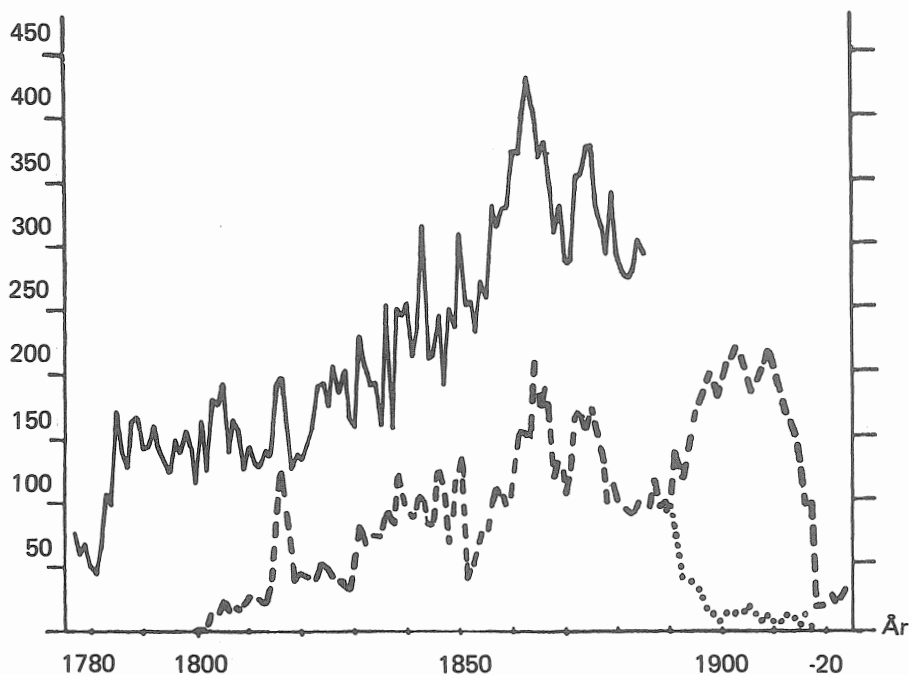

Diagram 3. Besiktigade ammor i Stockholm 1777 – 1918.

Den heldragna kurvan visar det totala antalet ammor, den streckade dem som anställdes vid Allmänna barnhuset, den prickade dem som anställdes privat genom Allmänna barnhusets försorg sedan ammebesiktningskontoret upphört med sin verksamhet. Diagrammet utarbetat av Jacobsson (a a s 79) på grundval av ammejournaler, Stockholms stadsarkiv.

rande den framväxande burgna medelklassen under 1700- och 1800-talen skall ses mot bakgrund av att detta samhällsskikt ofta anställde ammor.

I sammanhanget bör det nämnas att det inom fransk historisk-demografisk forskning förekommer spekulationer kring huruvida denna ammeindustri fick de demografiska konsekvenser, som vi här antar. Man har dock icke med säkerhet kunnat visa att så var fallet, möjligen beroende på avsaknad av den typ av källmaterial som kommit till användning i denna undersökning. *Marcel Lachiver* fann vid sin studie av befolkningen i Meulan 1600–1870 att det inom orten, i synnerhet före år 1800, förekommit en mängd barn som skickats ut för att ammas, huvudsakligen från Paris.

Lachiver kunde också notera att vissa grupper av befolkningen inom orten själva

lämnat bort sina barn till ammor ute på den omgivande landsbygden. I synnerhet före 1740 fann författaren en mycket hög fruktsamhet hos befolkningen. Lachiver antyder att det finns ett samband mellan amningsvanorna och de mycket korta intervall mellan födslarna som han fann i många familjer.²⁴ På motsvarande sätt noterade *Louis Henry* vid sin studie av borgerskapet i Genève, särskilt i de äktenskap där mannen var född före 1650, många familjer med mycket stora barnkullar. I sammanlagt 54 fullbordade familjer i denna generation fann Henry 13 familjer med 10 barn eller fler; i en familj hade det fötts 21 barn.²⁵ Henry tror liksom Lachiver att barnrikedomen står i samband med sedvänjan i det undersökta sociala skiktet att lämna bort barnen till ammor på landsbygden, vilket hade blivit vanligt på 1600-talet.²⁶

Undersökningsområde. Källmaterial. Tidsavgränsning.

De resultat, som kommer att redovisas i föreliggande studie, baserar sig huvudsakligen på en undersökning av förhållandena i Malmö under 1700- och 1800-talen. I jämförande syfte görs vissa utblickar till ett par andra orter i Skåne samt till Stockholm.

Den analysmetod, som har använts vid undersökningen, bygger på förutsättningen att man har tillgång till historiskt källmaterial där ammor av olika skäl har registrerats. Denna registrering måste ha skett på så sätt, att det av källan framgår till vilken familj amman varit knuten. Dessa familjer har därefter rekonstruerats. För rekonstruktionerna har använts huvudsakligen kyrkoboksmaterial, men även andra källtyper har kommit ifråga.²⁷

För att fastställa förekomsten av ammor under den aktuella perioden, kan för Sveriges vidkommande tre olika källtyper bli aktuella.

1. Längder som hänför sig till personbundna skatter som utgått även för det kvinnliga tjänstefolket. Den vanligast förekommande källan i denna grupp är mantalslängden, men även andra typer av skattelängder kan ofta användas.
2. Husförhörslängder.
3. Ammejournaler, dvs registreringar av ammor vid inrättningar som haft som uppgift att anskaffa, besiktiga och förmedla ammor.

Undersökningsperioden avgränsas i stort sett av åren 1750 och 1850. Den bortre tidsgränsen har fastställts på grund av att det före detta årtionde knappast är möjligt att genomföra familjerekonstruktioner som skulle bli så fullständiga, att de kan accepteras i den analysmetod som skall användas i undersökningen. Det är i synnerhet en förmodad underregistrering i födelse- och dödböcker av barn som dött i späda ålder eller varit dödfödda, som i annat fall kunde misstänkas snedvrida analysmaterialet.

Även efter 1750 måste vi räkna med att vissa luckor förekommer i källorna, men bortfallet efter detta årtionde bedöms vara av så ringa omfattning att vi kan bortse från det.

Den senare tidsgränsen, 1850, är betingad av det förhållandet att registreringen av

ammor i husförhörslängderna i Malmö upphör kring detta årtionde. I mantalslängderna upphör denna registrering redan mot slutet av 1700-talet för att i någon mån återupptas kring 1815. (Se diagram 1–2.) Att uppgifterna i mantalslängderna icke svarar mot en lika omfattande faktisk nedgång i bruket att anställa ammor kan vi konstatera, när vi jämför registreringarna under den tidsperiod då de två källorna finns tillgängliga samtidigt.²⁸ Man kan förmoda att husförhörslängderna ger en mer verklighetstrogen bild av utvecklingen på området. I internationell litteratur anges ofta andra halvan av 1800-talet som den tidsperiod då bruket att anställa ammor så småningom upphör: » — — — in the nineteenth century when the methods of artificial feeding become safer, the wet-nurse found a damaging competitor in the sucking-bottle, — — —. During the last fifty years the bottle has gradually prevailed, and the calling of the wet-nurse has now dwindled almost to extinction.»²⁹

Som framgått har valet av undersökningspopulation styrts av förekomsten av ammor i familjerna, och följaktligen kommer endast relativt välbärgade grupper att vara representerade i materialet.³⁰ För att närmare studera och isolera tänkbara effekter av amningen, kommer vissa jämförelsegrupper att införas. En sådan skall presenteras redan här. Samtliga äktenskap som ingicks i Malmö åren 1819–21 har noterats utifrån vigselböckerna i stadens dåvarande tre mera betydande församlingar, varefter familjerna rekonstruerats. De familjer som flyttade från staden före kvinnans 45-årsdag har uteslutits ur materialet. Även i detta fall har tillgången till källmaterial styrt valet av undersökningspopulation. Eftersom en vigselkohort i stor utsträckning kommer att innefatta stadens bredare befolkningsskikt är det i detta fall önskvärt att man har tillgång till husförhörslängder för att därmed göra det lättare att följa familjerna, i synnerhet de som rörde sig över församlingsgränserna. 1819 är det första år då husförhörslängder finns tillgängliga för samtliga tre församlingarna (1813 för Caroli, 1816 för St Petri och 1819 för Garnisonens församling). Den här beskrivna jämförelsegruppen kallas i det följande *genomsnittsbefolkningen*.

Amman och hennes arbetsgivare — tre familjerekonstruktioner

I detta avsnitt redovisas tre familjerekonstruktioner, i vilka ammor har länkats samman med de familjer som tog deras tjänster i anspråk. Syftet med avsnittet är närmast att mera utförligt presentera det källmaterial, som kommit till användning, samt att konkret visa arbetsgången i undersökningen. De tre familjer, som här har rekonstruerats och som redovisas grafiskt i diagram 4 – 6, har valts på så sätt att de med avseende på ammorna representerar var sin av de källgrupper som presenterats i föregående avsnitt. Valet av familjer har vidare skett så att dessa avspeglar olika sociala miljöer och perioder i stort sett inom de angivna tidsramarna. Det skall understrykas att familjerna i övrigt, t ex vad beträffar barnantal, avstånd mellan födslarna, barnadödlighet etc, icke skall betraktas som typiska för sin sociala grupp eller sin tid.

Diagrammen är något olika till sin utformning. I synnerhet gäller detta med avseende på ammorna, vilket beror på att de olika källorna redovisar denna grupp på olika sätt. I diagrammen är vissa intervall understrukna, något som anger att barnet i

början av intervallet dog innan det fyllt ett år. Icke understrukna intervall betecknar att barnet i början av intervallet överlevt ettårsdagen och dessa intervall benämns fortsättningsvis *normala* enligt Louis Henrys terminologi.³¹

Den första familjen (diagram 4) representerar akademistaten i Lund. Uppgifterna om ammorna har hämtats ur mantalslängderna. I diagrammet har jag på tidskalan markerat med ett kryss den ungefärliga tidpunkten då en amma har redovisats i källan. Jag har då försökt att beakta det förhållandet, att mantalslängderna från och med 1725 upprättades mot slutet av året närmast före det, som åsatts längden.³² Sälunda är 1740 års mantalslängd daterad den 26 okt 1739. Även om det vad gäller ammorna förekommer vissa luckor av olika skäl, så torde vi här kunna sluta oss till att det i familjen förekommit amma för samtliga barn.

Mantalslängderna för akademistaten visar att åtminstone fram till och med slutet av 1700-talet anlidade de högre tjänstemännen här flitigt ammor för sina barn. Redan 1691 finner vi att tio ammor har registrerats på olika hushåll. Inom nämnda sociala kategori finner vi i många familjer stora barnkullar. Förutom Johannes Engeström som rekonstruktionen avser och som hade 15 kända barn, kan nämnas professorerna Carl Papke 12, Gustav Harmens 12, Conrad Quensel 11, Petrus Munck 16, Erik Gustav Lidbeck 12, Peter Estenberg 9, Andreas Stobæus 12 barn osv. Det barnantal som här redovisats bygger på en matrikel,³³ och i källor av denna typ brukar det ofta förekomma luckor. I synnerhet gäller detta barn som dött i späid ålder eller varit dödfödda. Det finns därför anledning räkna med att barnantalet har varit ännu större. I samtliga ovan uppräknade familjer har jag i mantalslängderna funnit att det förekommit ammor under längre perioder. Det skall nämnas, att det förefaller som om mönstret med stora barnkullar bryts förhållandevis tidigt inom detta sociala skikt. Genom bearbetning av en senare matrikel över lärare vid Lunds universitet under första hälften av 1800-talet³⁴ finner vi att barnantalet per äktenskap under denna period vanligen ligger mellan ett och fem. Samtidigt finner vi i fullbordade äktenskap en förhållandevis låg ålder för kvinnan vid sista nedkomsten. Man kommer givetvis att misstänka att denna grupp på ett tidigt stadium, möjligen redan kring sekelskiftet 1800, börjat att medvetet begränsa barnantalet.

Vi går härmed över till den andra familjerekonstruktionen. Med utgångspunkt från journaler förda vid Stockholms stads ammebesiktningbyrå har jag i diagram 5 sammanlänkat några ammor med en familj, som flitigt anlidade byråns tjänster. Kryssen i diagrammet anger här det datum då resp amma »besiktigades» och anvisades till hushållet ifråga. Hushållsföreståndaren är en av de mera kända representanterna för skeppsbroadeln.³⁵ En intressant detalj i sammanhanget är namnskicket för ammorna, vilket i vissa avseenden avviker från det vi funnit hos motsvarande kategori i de skånska städerna. Någon undersökning av denna grupps sociala härkomst har emellertid icke ägt rum i detta sammanhang men kommer att göras senare.

Slutligen skall en familj redovisas, i vilken utgångspunkten med avseende på ammorna har varit husförhörslängder i Malmö. (Diagram 6.) Tidskedet är 1800-talets första hälft, och vid denna tid finns i regel ett rikt källmaterial som kan komma i fråga vid familjerekonstruktioner. Under bearbetning av den i föregående avsnitt näm-

Diagram 4.

Professor och biskop Johannes Engeström
 äktenskap 1735.01.07 med
 Margareta Benzelsjöerna

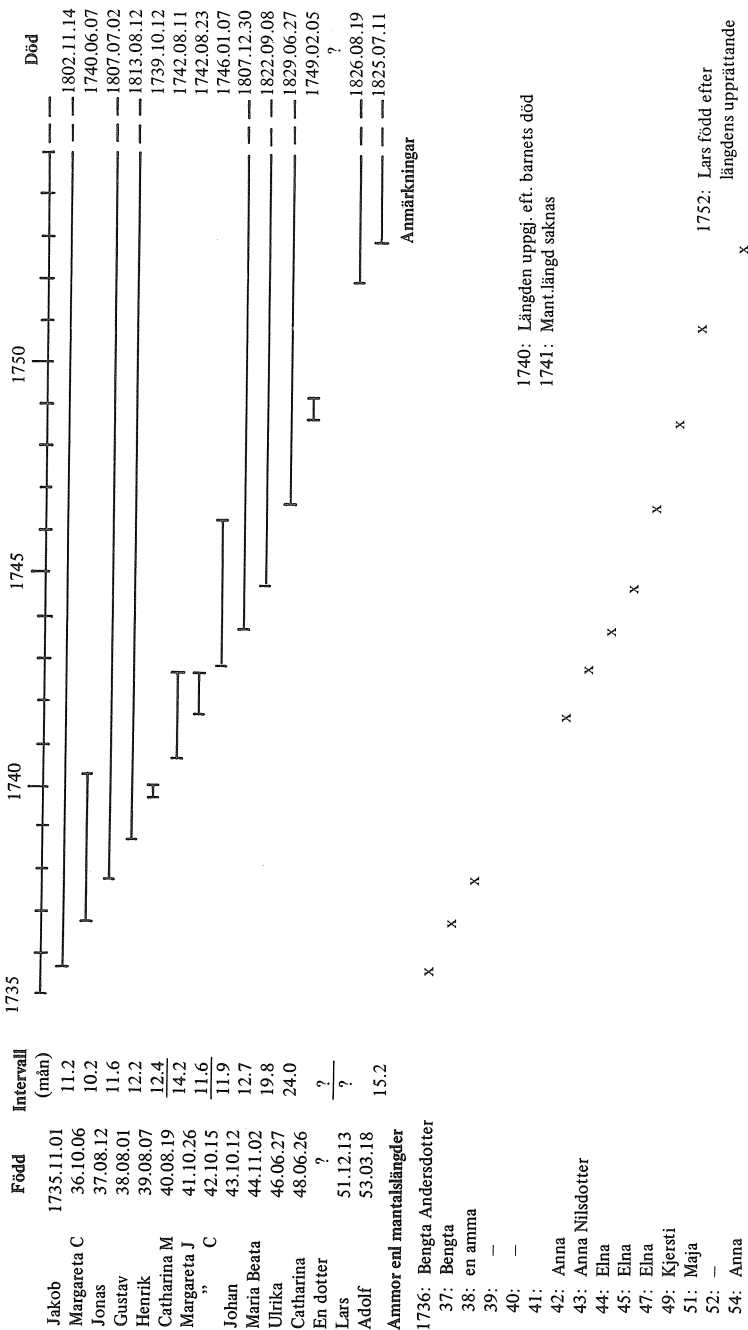
född 1699.11.21

död 1777.05.16

född 1710.11.13

död 1792.11.30

Barn (adlade von Engeström 1751.01.07)

Källor: M. L. Ståhl, Biographiske Underrättelser om Professorer vid Kongl Universitetet i Lund, Cristianstad 1834.
 Mantalälängder för akademistaten. (Kansliet och rättekammaren) Lunds universitets arkiv, handskriftsavn samt Kammararkivet.

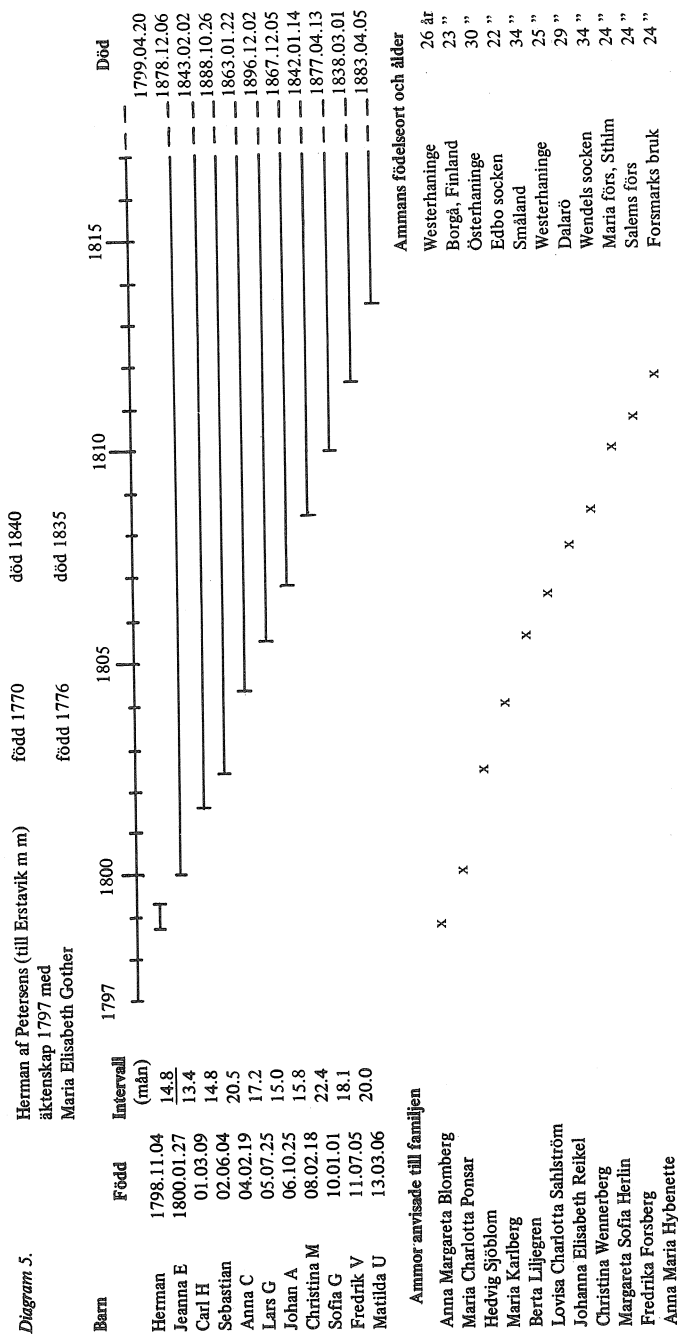
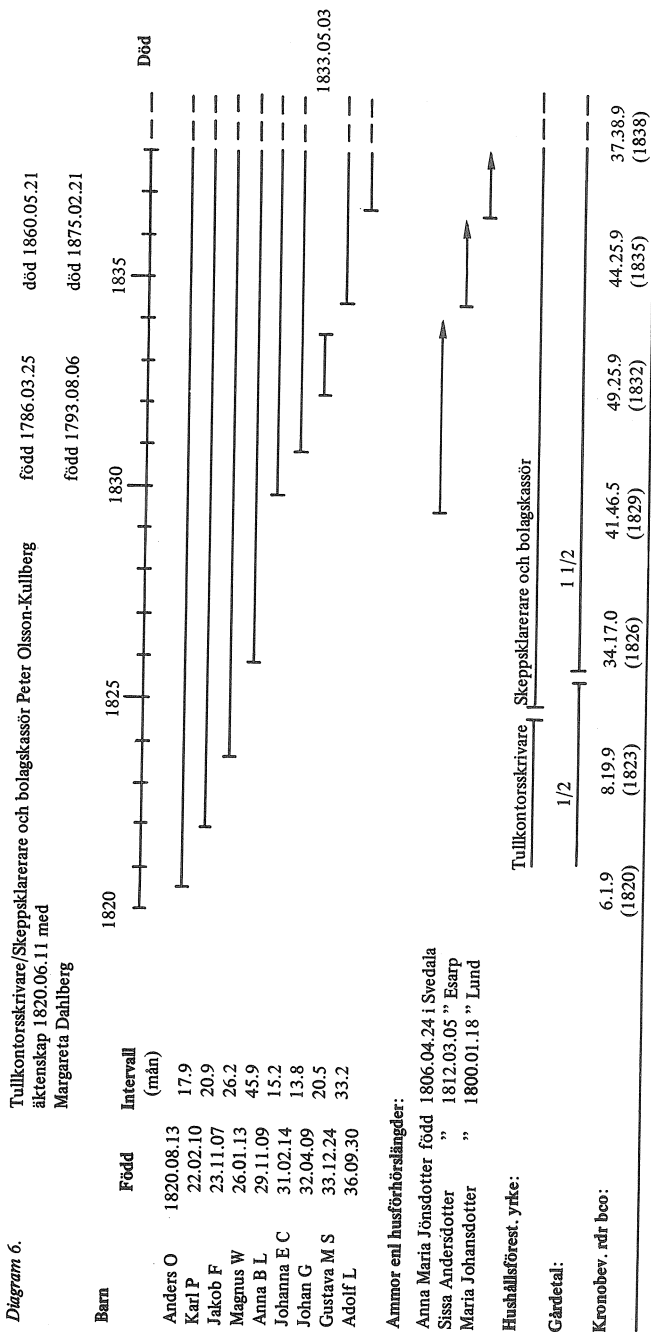

Diagram 6.

Källor: Födelse-, vigsel- och dödböcker, husförhörslängder, inflyttningslängder, utflyttningslängder, skattsättningslängder, kronouppbördsböcker.
 Malmö stadsarkiv.

da genomsnittsbefolkningen, där jag särskilt studerade intervallen mellan barnen, fann jag att denna familj på ett märkligt sätt avvek från det mönster avseende intervallens struktur, som kunnat iakttagas i övriga familjer. Det mönster, som man tidigare har funnit i historiska befolkningar, har varit en successiv ökning av intervallen alltefter barnens ordningsnummer. Detta förhållande har närmare undersökts av Louis Henry, som vid sin studie av befolkningen i Crulai i Normandie 1674 – 1742 statistiskt påvisade en sådan ökning med hjälp av variansanalys: »Among the families of Crulai intervals between successive confinements tend to increase with the order of birth.»³⁶ I familjen i diagram 6 finner vi en mycket kraftig successiv ökning av intervallen fram till och med femte barnet. Därefter sker emellertid en anmärkningsvärd förkortning av de två följande intervallen. (15.2 resp 13.8 mån.) Samma mönster finner man i historiska befolkningar när barnet i början av intervallet dör i späda ålder. Men i detta fall kan det lätt påvisas, att båda barnen ifråga levde till vuxen ålder. Uppmärksamheten inriktas i stället på det förhållandet att det från och med femte barnet förekommit ammor anställda i familjen. Genom en sammanställning från olika källor har det kunnat konstateras, att ammorna tillträder i samband med att mannen avancerar i socialt och ekonomiskt hänseende. (Jfr variablerna yrke, gårdetal, kronobevillning.) Inom det högborgerliga skikt, som familjen efter mannens avancemang torde kunna inräknas i, var det vid denna tid fortfarande tämligen vanligt att man anställde ammor för barnen.³⁷ Vi kan också notera en ny ökning av de två sista intervallen trots att det bevisligen förekommit ammor även för barnen i början av dessa intervall. Till detta förhållande skall vi återkomma i ett senare avsnitt sedan vi analyserat ett större material.

Undersökningspopulationer

Ett välkänt faktum, som observerats av de flesta forskare inom ämnet historisk demografi, är att när ett barn dör i späda ålder förkortas intervallet mellan detta barn och följande. Företeelsen benämns stundom i engelskspråkig litteratur »the child replacement effect»; uttrycket har sitt ursprung i antagandet att föräldrarna strävade efter att ersätta det avlidna barnet. Denna effekt är mycket påtaglig i den studerade genomsnittsbefolkningen, 1819–21 års vigselkohort (30.8 månader om barnet överlevde ettårsdagen, 20.6 månader om barnet dog dessförinnan eller var dödfött). De flesta demografer torde dock idag vara eniga om att effekten väsentligen är en följd av den avbrutna amningen, vilket gjorde att kvinnan lättare ånyo blev gravid.

I föregående avsnitt redovisades tre familjerekonstruktioner. Vi antydde då också att det var antagandet om samband mellan ammor och korta nedkomstintervall, som gett mig uppslag till denna studie. I ett par av familjerekonstruktionerna finns dessutom antydningar om en annan företeelse som avviker från genomsnittsbefolkningen. Det förefaller som om ovan beskrivna differens i intervall mellan barnen, beroende på om barnet i början av intervallet överlever, icke uppträder i familjer där det förekommer ammor. (Jfr de understrukna med övriga intervall i diagram 4

och 5.) Den fortsatta framställningen skall i stor utsträckning ägnas åt detta förhållande, och ett försök skall göras att undersöka företeelsen på ett större material.

En sådan större undersökningspopulation måste följaktligen bestå av familjer i vilka det av källmaterialet framgår att det förekommit ammor för barnens uppfödning. Dessutom bör man utifrån den för undersökningsperioden tillgängliga källan kunna bekräfta att det förekommit amma för varje levande fött barn. Det vore vidare önskvärt, att familjer med olika antal barn ingick i materialet. Källmaterialet är givetvis icke av den beskaffenheten att samtliga nämnda krav gått att uppfylla. Att luckor, av olika skäl, förekommer i källorna framgår av diagram 4. Efter att ha övervägt olika alternativ till undersökningspopulation, har jag slutligen koncentrerat urvalet till en grupp barnrika familjer under tidsperioden 1750–1849. Under denna period har ett stort antal ammor registrerats i källorna (se diagram 1 och 2), och samtidigt finns det goda möjligheter att utföra familjerekonstruktioner. För tiden 1750–99 har källan med avseende på ammorna varit mantalslängder, för tidsperioden 1800–49 har jag utgått från husförhörslängder. För att möjliggöra vissa jämförelser mellan de två århundradena har jag delat upp familjerna i två grupper, en för vardera tidsperioderna. Mellan 1750 och 1799 fann jag 18 familjer som uppfyllde det sedermera uppställda kravet på »en mera varaktig förekomst av ammor i familjerna». För att göra familjerna så likvärdiga som möjligt har jag i 1800-talsmaterialet strävat efter att få med lika många familjer. De mest barnrika familjerna för sin tidsperiod ingår i materialet; kravet på antal födlsor har fixerats till minst tio. Dessa grupper kallas i det följande *experimentgrupperna* och i nedanstående tabell redovisas hushållsföreståndarens yrke i samtliga familjer fördelade på de två tidsperioderna.

Tabell 1. Hushållsföreståndarens yrke i familjer med ammor och med minst tio barn.

Yrke	Antal familjer	
	1750–99	1800–49
Handelsmän	4	14
Övriga borgare	5 a)	3 c)
Ämbetsmän	8 b)	1 d)
Präster	1	–
Samtliga	18	18

a) 1 apotekare, 2 bryggare, 1 färgare, 1 garvare.

b) 1 landskamr., 1 lotsinsp., 1 räntmäst., 1 sjötullkontr., 1 stadssekr., 1 stadsvågmäst., 2 tullinsp.

c) 1 bagare, 1 garvare, 1 tunnbindare.

d) magasinförvalt.

Källor: Mantalslängder, husförhörslängder, Malmö stadsarkiv.

Man kan nu göra en berättigad invändning mot det här beskrivna urvalsförfarandet: Genom att vi begränsar urvalet till enbart barnrika familjer kanske vi i stället mäter någonting annat än som ursprungligen var avsikten. Barnrikedomen kan hypotetiskt vara en följd av någon annan faktor än att mödrarna icke ammade sina barn. För att om möjligt kontrollera denna tänkbara felkälla skall vi införa kontrollgrupper, en för vardera tidsperioden. Dessa grupper skall liksom experimentgrupperna bestå av enbart barnrika familjer (minst tio födslar). Kontrollgrupperna karakteriseras främst av att dessa icke uppvisar experimentvariabeln, dvs vi skall kunna konstatera att det icke förekommit ammor i familjerna. Det skall emellertid medges att användningen av uttrycken kontroll- resp experimentgrupp här icke svarar mot vedertaget språkbruk i samhällsvetenskapliga sammanhang. De olika grupperna är här redan i urvals-situationen icke identiska med avseende på relevanta bakgrundsvariabler, vilket kommer att framgå mycket tydligt i de följande analysavsnitten. Delvis som en följd av detta kommer de olika grupperna att skilja sig något med avseende på det genomsnittliga antalet barn per familj. I 1700-talets experimentgrupp (familjer med ammor) fann jag att av de 18 familjerna 11 hade 13 barn eller fler. Det högsta antal barn som noterades i gruppen var en familj med 19 barn födda av samma kvinna. I kontrollgruppen (familjer utan ammor) för motsvarande tidsperiod fann jag endast två familjer med 13 födslar och ingen med fler. I två fall har jag här tvingats att sänka kravet på familjestorlek till nio födslar.

Vi får då som slutprodukt fem olika delpopulationer, som efter bearbetning skall jämföras dels inbördes, dels med resultat från andra undersökningar:

1. Experimentgrupp I. Avser familjer med ammor 1750–99
2. Kontrollgrupp I. " " utan " " "
3. Experimentgrupp II. " " med " 1800–49
4. Kontrollgrupp II. " " utan " " "
5. Genomsnittsbefolkningen. 110 familjer avseende första äktenskap ingångna i Malmö 1819–21, då familjerna icke utflyttat före kvinnans 45-årsdag. Barnen i familjerna födda omkring 1820–45. Äktenskap där kvinnan var över 35 år vid vigseln har uteslutits.

Fruktksamhetsanalys, relaterad till barnens överlevnad

Bearbetningen av materialet genomförs på så sätt att samtliga intervall, när barnet i början av intervallet överlevt ettårsdagen, sammanslås och ett medelintervall framräknas för var och en av de fem delpopulationerna. På motsvarande sätt förfäres med intervall när barnet i början av intervallet dött före ettårsdagen. Denna ettårsgräns har valts med hänsyn till den praxis som förekommer inom historisk-demografisk forskning. I tabell 2 redovisas de framräknade medelvärdena för de fem olika delpopulationerna samt differensen mellan de två typerna av intervall. Resultatet från malmöundersökningen skall sedan jämföras med motsvarande resultat från 19 andra histo-

Tabell 2. Medelintervall mellan födselar beroende på om barnet i början av intervallet överlevt ettårsdagen eller ej.

Resultat av studier där forskarna dragit slutsatsen att födelsekontroll ej förekommit (naturlig fruktsamhet).

Ort eller grupp	Land	Vigselår	Medelintervall om barnet		Differens
			överlever	dör	
Saint Patrice	Frankrike	1640–1780	29.4	16.5	12.9
Mömmlingen	Tyskland	1840–1890	30.0	19.4	10.6
Bilheres-d'Ossau	Frankrike	1740–1779	32.3	21.7	10.6
Glostrup	Danmark	1677–1790	30.7	20.3	10.4
Malmö	Sverige	1819–1821	30.8	20.6	10.2
Troarn	Frankrike	1660–1760	30.6	20.8	9.8
Tourouvre-au-Perche	”	1665–1765	30.0	20.7	9.3
Crulai	”	1674–1742	29.6	20.7	8.9
Borgerskapet i Genève	Schweiz	Före 1650 ^{a)}	29.5	22.1	7.4
Rumont	Frankrike	1720–1790	27.8	20.7	7.1
Gruvarbetare i Sachsen	Tyskland	Före 1880	26.9	20.5	6.4
Thézels-St. Sernin	Frankrike	1700–1792	31.9	26.1	5.8
Ile-de-France	”	1740–1780	27.2	21.4	5.8
Franska kolonister	Kanada	1700–1729	25.0	19.4	5.6
Scotteville-les-Rouen	Frankrike	1760–1790	24.1	19.3	4.8
Bléré	”	1707–1765	22.8	18.6	4.2
Meulan	”	1660–1739	26.1	22.4	3.7
Tonnerois	”	1700-talet	23.8	21.6	2.2
Schönberg	Tyskland	1840–1890	22.0	20.0	2.0
Anhausen	”	1840–1890	19.9	19.7	0.2
Malmö	Sverige	omkr 1750–65 ^{b)}	18.0	17.0	1.0
”	”	” ” ” c)	27.5	16.3	11.2
”	”	omkr 1810–25 ^{b)}	19.8	19.5	0.3
”	”	” ” ” c)	30.3	17.5	12.8

a) avser mannens födelseår.

b) avser familjer med ammor och tio eller fler födselar

c) avser familjer utan ammor och tio eller fler födselar

Källor: Malmö, Födelse-, vigsel- och dödböcker, husförhörslängder. Caröli, Garnisonens och St Petri församlingar. Malmö stadsarkiv.

Övriga orter och grupper, John Knodel, *European Population in the Past: Family – Level Relations*. I Samuel H Preston (ed), *The Effects of Infant and Child Mortality on Fertility*. Population Division, United Nations, New York 1978.

riska befolkningar. Medelvärdena för de sistnämnda populationerna har framräknats av den amerikanske demografen John Knodel. Endast tre av befolkningarna bygger på ursprungsmaterial från dennes egna undersökningar; medelvärdena för de övriga har Knodel beräknat utifrån andra forskares redovisade material. För sina egna undersökningspopulationer, befolkningen i Schönberg, Anhausen och Mömmlingen i Sydtykland, har Knodel haft tillgång till historiskt källmaterial vilket gett upplysningar om amningsvanorna inom resp ort: »Mömmlingen is located in an area where almost all mothers where known to breastfeed their children for extended periods while Schönberg and Anhausen are situated in an area where any breastfeeding at all was uncommon and extended breastfeeding (over 6 months) virtually nonexistent.»³⁸ Som Knodel påpekar, är det av särskilt intresse att notera att den minsta skillnaden mellan normala intervall och intervall, som följer ett spädbarns död, karakteriserar de orter där amning icke förekom (Anhausen och Schönberg) samt att den näst största differensen finns i den ort där mödrarna under längre tid ammade sina barn (Mömmlingen).

Om vi därefter går över till malmöundersökningen och först betraktar experimentgrupperna (familjer med ammor), finner vi för både 1700- och 1800-talsgrupperna dels normala intervall som ligger under 20-månadersgränsen, dels en obetydlig differens mellan de två typerna av intervall. Vidare ansluter sig grupperna väl till de sydtyiska orterna Schönberg och Anhausen där amning hade varit sällan förekommande. Man måste givetvis här ha i minnet att Knodels undersökningar är baserade på ett befolkningsgenomsnitt i de nämnda orterna, medan malmömaterialet bygger på speciella grupper med stora barnkullar.

När vi betraktar resultatet från kontrollgrupperna (familjer utan ammor), finner vi trots barnrikedomen i grupperna oväntat långa normala intervall. Vi finner vidare att differensen mellan de två typerna av intervall består. Man kan dessutom konstatera att grupperna med avseende på intervallstrukturen icke skiljer sig mycket från genomsnittsbefolkningen; inte heller skiljer den sig från Mömmlingen, den ort där Knodel hade funnit att mödrarna under längre tid ammade sina barn. Eftersom medelintervallen är så likartade i kontrollgrupperna och genomsnittsbefolkningen men barnantalet så olika, inställer sig frågan vilka faktorer som kan ligga bakom skillnaden i antalet födsler (10.9 resp 10.3 barn i kontrollgrupperna; 4.0 barn i genomsnittsbefolkningen). En faktor kan vara skillnader i barnadödlighet och då i synnerhet spädbarnsdödlighet. Innan vi går vidare skall vi därför undersöka hur dödligheten fördelar sig på de olika grupperna.

Tabell 3. Spädbarnsdödlighet. Döda före ett år inkl dödfödda i procent av samtliga födda.

Grupp		Antal familjer	Medeltal födda barn	Spädbarnsdödlighet
Experimentgrupp I	Fam med ammor 1750–99	18	13.8	19 %
Kontrollgrupp I	” utan ” ” ”	18	10.9	31 %
Experimentgrupp II	” med ” 1800–49	18	11.3	13 %
Kontrollgrupp II	” utan ” ” ”	18	10.3	17 %
Genomsnittsbefolkningen ca 1820–45		110	4.0	12 %

Källor: Födelse- och dödböcker, Malmö stadsarkiv.

Av tabellen framgår att familjegruppen med ammor redan under 1700-talet, trots barnrikedomen, hade en avsevärt lägre spädbarnsdödlighet än kontrollgruppen för motsvarande period. Det är följaktligen inom den förstnämnda gruppen vi finner de stora överlevande barnkullarna, vilket vi också kan konstatera i 1767 års mantalslängd som detta år registrerar även alla underåriga med namn och ålder. Ytterlighetsfallet är den tidigare nämnda familjen med 19 födslar, i vilken vi fann 14 överlevande barn vid bouppteckningen efter modern 1776.³⁹ Det yngsta barnet var vid denna förättning sju år. Som framgår av tabellen är spädbarnsdödligheten mycket hög i 1700-talets kontrollgrupp. Den höga fruktsamheten inom denna grupp bör alltså i första hand ses mot bakgrund av den höga spädbarnsdödligheten. Det kan nämnas, att sammanlagt dog något mer än hälften av barnen inom gruppen under den tid som källmaterialet erbjuder oss möjlighet att erhålla uppgifter om barnens öde, dvs så länge barnen kan antas ha vistats i föräldrahemmet, vilket inom de bredare befolkningslagren i regel var till och med barnet uppnådde 15-årsåldern. Följaktligen kan vi heller icke vänta oss att finna stora barnaskaror i familjerna inom detta skikt under 1700-talet.

Mellan de tre 1800-talspopulationerna (inkl genomsnittsbefolkningen) är skillnaden i spädbarnsdödlighet icke så påfallande. Det är uppenbart att denna dödlighet har gått ned mycket markant. Att vi trots minskad spädbarnsdödlighet och genomsnittligt långa normala intervall (30.3 mån) i 1800-talets kontrollgrupp ändå har funnit en grupp med stora barnkullar, beror här i första hand på att vi i urvalet har erhållit familjer med en för tidsperioden ovanligt lång reproduktiv period. Samtliga äktenskap var fullbordade, dvs inget av de 18 äktenskapen upplöstes före kvinnans 45-årsdag. Dessutom var medelvigselåldern för kvinnan så låg som 20.5 år. Den familj som hade de flesta överlevande barnen vid kvinnans 45-årsdag var en husarfamilj, i vilken det föddes sammanlagt tio barn. Inget av barnen dog i spä ålder; däremot dog ett av barnen i femårsåldern. Övriga nio barn levde ännu vid bouppteckningen efter fadern 1872.⁴⁰ Det yngsta barnet var då 18 år. Men barnrikedomen i familjen var icke en följd av korta nedkomstintervall, som vi kanske kunde vänta oss. Inter-

vallen mellan födslarna var samtliga över 30 månader och medelintervallet över tre år (36.7 mån). Det kan nämnas att även under första halvan av 1800-talet är familjer med många överlevande barn tämligen sällsynta i stadens bredare befolknings-skikt. Under denna tidsperiod är det alltjämt inom det välbärgade skiktet, i synnerhet i köpmannafamiljerna, vi finner de stora barnkullarna.

Som vidare framgår av tabell 3, är medeltalet födslar per äktenskap i genomsnittsbefolkningen så lågt som 4.0. Att det låga antalet födda barn skulle bero på att befolkningen i någon högre grad medvetet strävat efter att begränsa barnantalet, finner jag tillsvidare ingenting som talar för. Som jag framhöll i inledningen, måste andra förklaringsalternativ först övervägas. Man kan peka på den korta reproduktiva period som stod till förfogande i äktenskapen inom de bredare befolkningslagren; hälften av äktenskapen upplöstes före kvinnans 45-årsdag, i övervägande antal fall genom mannens död. Detta faktum bör i sin tur vara anledning till att närmare studera det rådande hälsoläget liksom de sociala och ekonomiska villkor, som gällde inom den undersökta befolkningen. Ett närmare studium av dessa förhållanden skulle emellertid falla utanför ramen för denna undersökning.

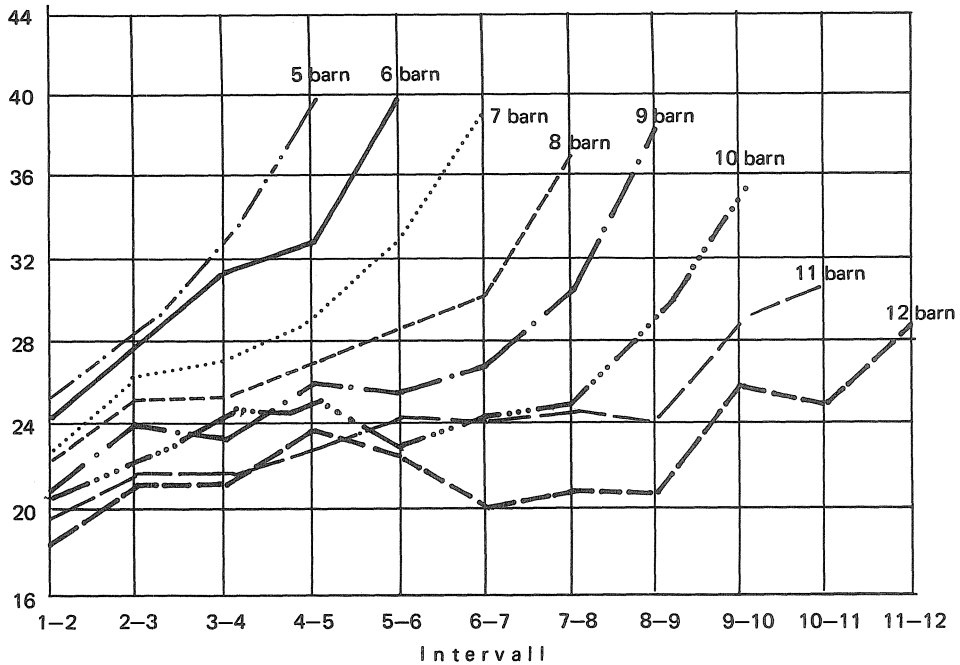
Fruktsamhetsanalys relaterad till barnens ordningsföljd

I föregående avsnitt utgick vi i analysen från ett material, där vi hade bildat ett medelvärde av samtliga intervall med avseende på om barnet i början av intervallet överlevt ettårsdagen eller ej. I detta avsnitt skall vi i stället studera hur intervallen förändras över tiden beroende på barnens ordningsföljd under den reproduktiva processen. Louis Henry har visat att i historiska befolkningar tenderar det att råda ett omvänt förhållande mellan barnantal och intervall. (Se diagram 7.)

Vi skall nu jämföra två grupper av familjer i malmöundersökningen, dels sådana som tog ammor i anspråk, dels sådana som vi kan anta att själva ammade sina barn. Vidare skall dessa familjer jämföras med de resultat som Henry redovisar i sitt diagram. Av diagrammet torde det framgå att man icke kan slå samman intervall från familjer med olika antal barn. Om man förfar på det sättet, vilket förekommit vid studier av historiska befolkningar,⁴¹ skulle den erhållna kurvan utjämnas på grund av att familjer med lägre barnantal och därmed längre intervall vid sammanslagningen successivt faller bort. Eftersom vi i urvalet utgick från familjer med minst tio barn och urvalet bestod av enbart 18 familjer i varje grupp, innebär detta att underlaget för jämförelsen blir tämligen litet. Om vi emellertid slår samman 1700- och 1800-talsgrupperna erhåller vi för elvabarnsfamiljerna tio familjer med ammor och tolv familjer utan ammor. I diagram 8 har intervallkurvorna för dessa familjer uppritats tillsammans med Louis Henrys elvabarnskurva, vilken brutits ut ur föregående figur. Diskontinuiteten i ett par av kurvorna skall ses mot bakgrund av det ringa antal familjer som kurvorna är baserade på.

Diagram 7. Medelintervall mellan födlsar fördelade efter barnantal i fullbordade familjer. Valda historiska befolkningar och äktenskap ingångna mellan år 1675 och omkring 1780.

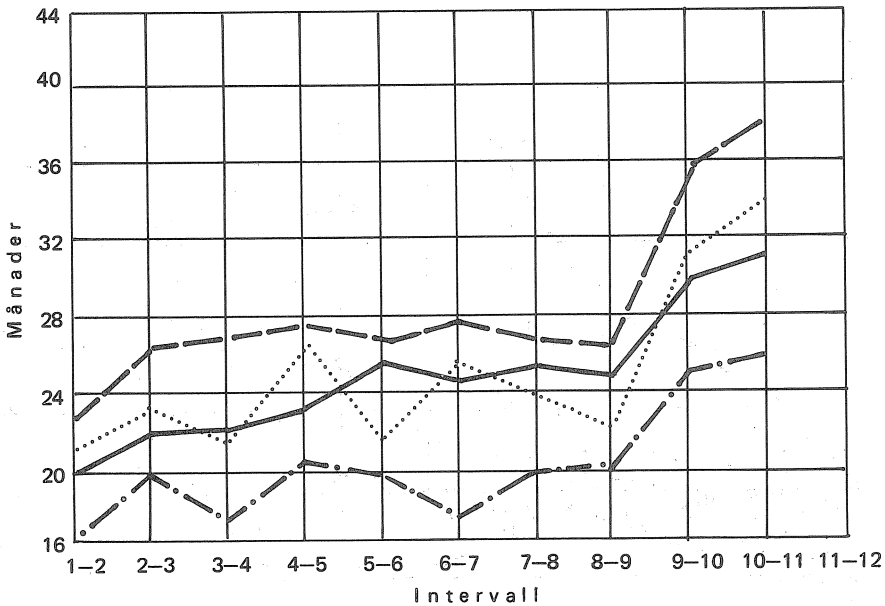
Månader

Källa: Louis Henry, Population. Analysis and Models. Edvard Arnold, London 1976.

För gruppen »familjer utan ammor» ligger totala medelvärdet för intervallen på exakt samma nivå som det värde som Louis Henry redovisar. Om vi i kurvan eliminerar de intervall, när barnet i början av intervallet dog i späda ålder, ser vi hur kurvan höjer sig. För »familjer med ammor» ligger kurvan allmänt under 20-månadersstrecket utom för de två sista intervallen. Men om vi här på motsvarande sätt bryter ut de intervall när barnet i början av intervallet dog i späda ålder, skulle den nya kurvan nästan sammanfalla med den förra. (Jfr de totala medelvärdena.) Vi kan alltså konstatera att även om vi studerar intervallen på det sätt som vi gjort i detta avsnitt, blir resultatet av analysen detsamma som i föregående avsnitt: i de familjer som anställde ammor har spädbarnsdödligheten icke påverkat nedkomstintervallen; vi finner icke någon »replacementeffekt» i familjerna.

Diagram 8. Medelintervall mellan födslar i fullbordade familjer med 11 barn.

	Ant fam	Medel- intervall totalt
————— Från Louis Henry: Valda historiska befolkningar Jfr diagram 7.	36	24.3
..... Familjer utan ammor i Malmö 1750-1849. Samtliga intervall.	12	24.3
- - - - - Familjer utan ammor i Malmö 1750-1849. Endast normala intervall.	12	28.0
- . - . - Familjer med ammor i Malmö 1750-1849. Samtliga intervall.	10	19.9
Familjer med ammor i Malmö 1750-1849. Endast normala intervall. Kurvan ej uppritad; sammanfaller i stort med kurvan: - . - . -	10	19.8

Källor: Födelse-, vigsel- och dödböcker. Malmö stadsarkiv.
Louis Henry 1976.

Av diagram 8 framgår vidare att de två sista intervallen på ett mycket markant sätt tenderar att öka. Bakom denna ökning måste ligga biologiska faktorer eftersom ökningen sker på ett likartat sätt i olika befolkningar. Liknande resultat har kunnat påvisas i andra undersökningar av historiska befolkningar med naturlig fruktsamhet.⁴² Sannolikt är det åldersfaktorn för kvinnan som här gör sig gällande eftersom de sista barnen i familjer med så många barn föds när den reproduktiva förmågan (eng fecundity) är låg.⁴³ Vi erinrar oss nu att vi i en av familjerekonstruktionerna (diagram 6) kunde notera en förlängning av de två sista intervallen, trots att det bevisligen förekommit ammor även för de sista barnen.

Sammanfattning

Den population som vi ägnat huvudintresset åt i denna undersökning har varit ett välbärgat skikt av befolkningen i Malmö under 1700- och 1800-talen omfattande högre borgerskap, präster och andra frälse och ofrälse ämbetsmän. I likhet med vad som torde ha varit fallet på många andra håll inom motsvarande sociala kategorier har vi funnit att detta skikt anställt ammor för uppfödning av spädbarnen. Detta framgår av en undersökning som baseras på såväl kameralt material som kyrkoboksmaterial. I jämförande syfte har vi även undersökt populationer omfattande stadens bredare befolkningsskikt, där vi i källmaterialet icke funnit uppgifter om anställda ammor. Att sådana icke förekommit innebär naturligtvis inte utan vidare att mödrarna ammat sina barn under långa perioder, men ett resultat av analysen är att så sannolikt varit fallet. Det har nämligen visat sig att både kontrollgrupperna utan anställda ammor och genomsnittsbefolkningen i Malmö vad gäller intervallstruktur för födslar uppvisar stora paralleller med bl a befolkningen i Mömmlingen, där John Knodel fastställt att mödrarna ammat sina barn under långa perioder.

Den här genomförda undersökningen synes vara ovanlig i den bemärkelsen, att den strävat efter att pröva amningens demografiska konsekvenser genom att ställa två sociala skikt mot varandra. Det har alltså varit möjligt att i källmaterial direkt isolera en grupp med anställda ammor. Vid sidan av det svenska materialet har vi också utnyttjat komparativa resultat från internationell historisk-demografisk forskning.

Huvudresultatet har blivit att de två sociala kategorierna i ett par intressanta avseenden uppvisar olika demografiska särdrag. Den grupp, där ammor anställts, har kortare intervall mellan nedkomsterna och mycket liten skillnad mellan intervallen mellan barnen beroende på om barnet i början av intervallet överlevt ettårsdagen eller ej. I den andra gruppen däremot, där mödrarna av allt att döma själva ammat sina barn, är intervallen mellan barnen betydligt längre. Här förekommer också en tydlig förkortning av intervallet ifall barnet i början av intervallet dött och mödrarna alltså icke av amning hindrats att föda ett nytt barn.

I ståndspersonsskiktet har vi vidare i många fall funnit tämligen stora överlevande barnkullar redan under 1700-talet, då barnadödligheten i allmänhet ännu var hög. Att ammorna i detta sammanhang har varit en väsentlig faktor för barnens överlevnad torde vi kunna utgå ifrån. Det har emellertid samtidigt kunnat visas att den grupp

som anställde ammor även som regel levde i bättre socioekonomiska villkor än befolkningen i genomsnitt, vilket sannolikt kom att verka i samma riktning vad gäller barnens överlevnad.

Sammantagna måste dessa resultat ses som en varning mot hastigt dragna slutsatser om familjebildningsmönster i historiska befolkningar utifrån fruktsamhetstal, intervall mellan födslarna osv, där amningsvanorna icke är kända. Det är uppenbart att amningsvanorna vid sidan av andra faktorer av biologisk och social art bl a barnadödlighet, mödrarnas ålder, befolkningens hälsotillstånd, om möjligt måste beaktas i historiska analyser av fruktsamhet och barnbegränsning. Att ammornas förekomst i historiska befolkningar dessutom har en social-historisk dimension som väcker åtskilliga frågor om rekryteringen av en speciell kvinnogrupp och deras villkor, behöver knappast understrykas.

NOTER

1. Troels-Lund, *Dagligt liv i Norden på 1500-talet*. Del VII, Sthlm 1932.
2. Troels-Lund, a a s 145.
3. Troels-Lund, a a s 145.
4. Troels-Lund, a a s 147.
5. Se t ex Nils Lovén, *Folklivet i Skytts härad i Skåne i början av 1800-talet*. Fjärde upplagan. Lund 1924, s 207 samt Lars Levander, *Barnavård i Övre Dalarna vid 1800-talets mitt*. Sthlm 1946.
6. Under sin lappländska resa 1732, kort före ankomsten till Umeå den 8 juni, skriver Linné i sin dagbok: »Kvinnfolken såg jag här allestädes giva sina barn dia av delkhorn, undrandes på bondfolken, som ej själva hade det besväret att dägga. Ingen kokade upp mjölken, ty det var för stort besvär; därför ej undra det barnen få maskar.» Carl von Linné, *Iter Laponicum*, Sthlm 1965, s 60.
7. Bjarne Jacobsson, *Vem var den gamla amman*. *Fataburen*, Lund 1977, s 91.
8. Hans Debes Joensen, *Studier over brystnæringens utbredelse og betydning*. Akad avh Torshavn 1954. (här syftar jag på en inledande historik till avhandlingen).
9. Ulla-Britt Lithell, *Amning omedveten familjeplanering*. I *Forskning och Framsteg*. Solna 1977. Se även Rose E Frisch, *Demographic Implications of the Biological Determinants of Female Fecundity*. *Social Biology*, Vol 22. Chicago 1975.
10. Gina Bari Kolata, *Kung Hunter-Gatherers: Feminism, Diet and Birth Control*. *Science*, Vol 185, Washington 1974.
11. R V Short, *Lactation – the central control of reproduction*. I *Breastfeeding and the Mother*. *Ciba Foundation Symposium*, No 45. Elsevier, North Holland 1976. Av samme förf: *The evolution of human reproduction*. *Proc R Soc London. Ser B*, 195, 3, 1976.
12. I sin avhandling från år 1752 kommenterar Linné ytterligare sina iakttagelser under sin lappländska resa: »Nob. Dn. Praeses' iakttagelser under den lapska resan bekräfta på ett tillförlitligt sätt, att av alla våra landskap Västerbottens lantbefolkning föder de flesta barnen, men att den grund av att barnen uppfödas med komjolk knappast får behålla fler än vanligt.» Carl von Linné, *Amman såsom styvmoder (Nutrix Noverca)* Akad avh under Linnés praesidium 1752. Åbo 1947.
13. Roger Mercier, *L'enfant dans la société du XVIIIe siècle*. (Avant L'Emile) Dakar 1961 särskilt s 30–38. Edvard Shorter, *The Making of the Modern Family*, Basic Books, Inc Glasgow 1975, s 176–198. Georg D Sussman, *The Wet-Nursing Business in Paris 1769–1876*. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Western Society for French History*. New Mexico State 1974, s 179–194.
14. William D Davidson & N C Durham, *A brief History of Infant Feeding*. *Journ Pediatr*, Vol 43, St Louis 1953, s 74–87. B M Duncum, *Some notes on the History of Lactation*. *Br Med Bull.* Vol 5, 1947, s 1141. David D Forsyth, *The History of Infant Feeding from Elisabethan Times*. *Proc R Soc Med*, Vol 4, Part I. London 1911, s 110–141. A Hymansson,

- A short Review of the History of Infant Feeding. *Arch Pediatr*, Vol 51, New York 1934, s 1–10. Arthur Bates Lyon, History of Infant Feeding. *Am Journ Dis Childr*, Vol 46, Chicago 1933, s 359–383. Harold Ruckman Mixsell, A Short History of Infant Feeding. *Arch Pediatr*, Vol XXXIII, New York 1916, s 282–293. Ian G Wickes, A History of Infant Feeding. *Arch Dis Childh*, Vol XXVIII, London 1953, s 151–158, 232–240, 332–340, 416–422, 495–502.
15. T G H Drake, The Wet-Nurse in France in the Eighteenth Century. *Bull Hist Med*, Vol VIII, 1940, s 934–948.
 16. Jacobsson, a a. Carl von Linné 1947, a a. Sven Ulrik Palme, Samhället och barnen på änglamakerskornas tid. *Fataburen*, Lund 1971.
 17. Wickes, a a s 240.
 18. Sussman, a a s 179.
 19. Drake, a a s 942.
 20. Shorter, a a s 177.
 21. »I Frankrike och andra länder har mer än i Sverige det bruket blivit vanligt, att spädbarnen genast efter födelsen skickas bort till en kvinna på landet, vilken nyss fött barn, för att av henne ammas och uppfostras». Linné 1947, s 15–16.
 22. G Hjort, Om Ammebesiktningkontoret i Stockholm. Historisk översigt – –. *Sv Läkarsällskapets nya handl*. Band VII, Sthlm 1851, s 96–117. Se även *Collegium Medicum Protokoll 1756.05.19, Riksarkivet*.
 23. *Ammejournaler*, Allmänna Barnbördshusets arkiv, *Stockholms stadsarkiv*.
Att sedvänjan att anställa ammor måste ha varit mycket utbredd i Stockholm redan under 1700-talet framgår av ett uttalande av assessorn i Collegium Medicum, professor Schultz år 1767: »All anledning är, det detta verk bör kunna bära sig sjelf, om Kongl Maj'ts Nåd. Förordning af d. 3 Maj 1763 rörande Ammeanskaffningskontoret noga efterlefves och allmänheten med full drift betjenas, ty af 2670 barnsängskvinnor årligen i Stockholm är troligt, att 1/4:del det är 667, sig af ammor betjena. Om nu hvar och en af dessa för erhållen amma till Contoiret endast erlägger 6 daler kopparmynt, som mången gifvit dubbelt eller fyradubbelt, så kunde Contoiret i årlig inkomst hafva 4000 daler.» *Coll. Med.* Prot 1767. 02.27 cit i Hjort a a s 110.
Sven-Ulrik Palme har hävdatt att ammekontoret var en »socialpolitisk inrättning för att hindra barnamord», att det står utom tvekan »att åtskilliga barn på det sättet undgick den yttersta tillflykten, änglamakerskan» samt att förmedlingen av ammor skedde huvudsakligen till barnhuset, men dessutom till enskild tjänst. »Amkontoret stod för läkarbesiktning och platsanskaffning, och det egna barnet fick medfölja». Palme, a a s 59.
Av ammejournalerna framgår (se diagram 3) att någon förmedling av ammor till barnhuset icke ägde rum före ingången av 1800-talet. Under 1700-talet skedde förmedlingen uteslutande till borgerskapet och aristokratin i staden. I november 1757, någon månad efter det att ammekontoret inlett sin verksamhet, skriver ordf i Collegium Medicum, Abraham Bäck till landshövdingen i Stockholms län och anhåller om »Kundgörelse en gång om året å alla Predikostolarna i alla Kyrkior i Stockholms län det de af allmogen som äro hugade att emot betalning till uppfostring antaga de så kallade ammebarn, kunna sig hädanefter uti ammeanskaffningskontorets rum på Apotheke Kronan vid Norrbro alla för- och eftermiddagar anmäla hwarest dem anvisning straxt gifwas till sådana barns erhållande. – – – enär ej lägenhet gifwas till deras mottagande hwarken på barnhusen eller anden här i staden.» *Coll Med Skrivelse till landshövud Palmfeldt i Sthlms län 1757.11.16. Med styrelsens arkiv, Riksarkivet*.
Om de s k ammebarnens – dvs ammornas barn – situation se även Linné 1947 s 11 samt ett

- anförande avgivet av Sven Hedin till 1805 års fattigvårdskommitté citerat i Hjort a a s 126, samt i Yvonne Hirdman, Allmänna Barnbördshuset, *Soc med tidskrift* nr 5–6, 1977 s 291.
24. »En plaçant leurs enfants en nourrice, bon nombre de femmes devaient avoir plus d'enfants que si elles les avaient élevés; en somme, placer un enfant en nourrice c'était s'exposer à concevoir un autre enfant dans un délai plus court, comme si cet enfant était mort bas age. C'est peut-être la clé de la grande fécondité des femmes meulanaises.» Marcel Lachiver, La population de Meulan du XVIIe siècle. (vers 1600–1870) S.E.V.Å.E.N. Paris 1969 s 133.
- »Or c'était la coutume les habitants des villes (artisans et commerçants en particulier, mais aussi parfois de très petites gens, tels que cochers et portefaix) de placer leurs enfants en nourrice à la campagne. On devrait donc trouver dans les villes françaises une fécondité exceptionnellement élevée, et des intervalles très courts.» J Dupaquier et M Lachiver, Sur les débuts de contraception en France ou les deux malthusianismes. *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*. 24e année – No 6 Paris 1969 s 1398–99.
25. Louis Henry, Anciennes Familles Genevoises, Étude démographique: XVIe – XXe siècle. Presses universitaires de France 1956 s 195.
26. Louis Henry, a a s 140–141.
27. Vid familjerekonstruktionerna har i första hand födelse-, vigsel- och dödböcker använts; för 1800-talspopulationerna även husförhörslängder. Caroli, St Petri och Garnisonens församlingar. *Malmö stadsarkiv*. Dessutom har ett antal matriklar kunnat ge kompletterande information. Källor av det sistnämnda slaget finns i synnerhet avseende ämbetsmannakategorin. Vidare kan nämnas *A U Isbergs biografisamling* (otryckt) i *Malmö stadsarkiv*.
28. I mantalslängderna för Kristianstad och Ystad har under 1700-talet ett stort antal ammor registrerats. Nedgången i registrering är tämligen likartad som i Malmö. För St Petri församling i Ystad finns emellertid daterade husförhörslängder redan från 1780-talet varför vi här kan ställa uppgifter i två olika källor mot varandra. Vid jämförelsen visar det sig att de kvinnor som i husförhörslängderna erhållit yrkesangivelsen amma, har i mantalslängderna kallats pigor. Källor: Husförhörslängder 1783, 1786, 1790, St Petri församling Ystad. Mantalslängder 1784, 1787, 1791 för Ystad. *Lunds landsarkiv*.
29. Forsyth, a a s 125.
30. För att närmare karakterisera de grupper med avseende på social tillhörighet som i det förindustriella Malmö anställda ammor, har jag gjort tre tvärsnittsundersökningar. Med utgångspunkt från mantalslängden 1696, från extraktet till lön- och betalningsstatens beräkande 1766 – mantalslängd saknas detta år – samt från husförhörslängderna 1836, har samtliga ammor och hushållsföreständares yrke antecknats. Fördelade på stånd består gruppen av följande kategorier: Det högre borgerskapet (inkl magistratspersoner) i synnerhet handelsmän, präster, ofrälse ståndspersoner samt enstaka adelsmän. Genom bearbetning av skattsättningslängderna visar det sig att grupperna oftast ligger i de högsta skatteklasserna med avseende på skillingtalet och/eller gårdetalet.
31. Louis Henry, Intervals between Confinements in the Absence of Birth Control. *Eugenics Quarterly*, Vol 5, New York 1958, s 201.
32. Se Gösta Lext, Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. Göteborg 1968, s 79.
33. M L Ståhl, Biographiske Underrättelser om Professorer vid Kongl Universitetet i Lund. Christianstad 1834.
34. Eva Gerle, Lunds Universitets matrikel 1834–47. Lund 1978.
35. Carl Forsstrand, Köpmanshus i Gamla Stockholm, Sthlm 1917.
36. Louis Henry, 1958 s 203.

37. Indelningen i högborgerliga, lågborgerliga och småfolket från Gösta Johannesson, Från köpstad till storkommun. Lund 1978.
38. John Knodel, European Populations in the Past: Family-Level Relations. I Samuel H Preston (ed), *The Effects of Infant and Child Mortality on Fertility*. New York 1978, s 24. Se även John Knodel, Infant Mortality and Fertility in three Bavarian Villages. *Pop.Stud.* 22, London 1968 s 297–318, samt John Knodel & Etienne van de Walle, Breast Feeding, Fertility and Infant Mortality: An Analysis of some Early German Data. *Pop.Stud.* 21, London 1967, s 109–131.
- Sambandet mellan spädbarnsdödlighet och amningsvanor i Syd-Tyskland uppmärksammades i Sverige redan på slutet av 1800-talet i litteratur av hälsoupplysningskaraktär. »Inom de syd-tyska staterna finnas områden, där digifningen hör till sällsyntheterna och där dödligheten är ännu större ända till 45 av 100. (Jämförelse med områden i Frankrike som kännetecknas av en utbredd ammeindustri. Min anm.) Här uppfattas också digifningen som nästan något föraktligt, och i stället uppfödas barnen med mjölvälling.» Emil Nilsson, Modersmjölkens betydelse till att minska spädbarnsdödligheten. *Helsövänner* nr 14, Göteborg 1889.
39. *Bouppteckningar 1776:1057. Malmö stadsarkiv.*
40. *Bouppteckningar 1872:7201. Malmö stadsarkiv.*
- Här skall nämnas en annan pågående undersökning av en arbetarpopulation i Malmö (Caroli förs) avseende 276 familjer med minst tre födsler och där barnen är födda 1822–65. Samtliga familjer har följts till och med kvinnans 45-årsdag eller till och med att äktenskapet upplöstes genom endera av makarnas död. Det visar sig att även i detta urval återkommer nämnda husarfamilj som den som hade de flesta överlevande barnen. I urvalet ingick ytterligare två familjer med tio, åtta med elva och en familj med tolv födda barn. Antalet överlevande barn vid kvinnans 45-årsdag (eller vid äktenskapets upplösning) för dessa elva barnrika familjer stannade vid i genomsnitt 6.3.
41. Se t ex Sune Åkerman, En befolkning före den demografiska revolutionen. I *Historieforskning på nya vägar*. Lund 1977, s 290.
42. Se Etienne Gautier & Louis Henry, La Population de Crulai paroisse Normande Etude historique. Presses Universitaires de France. 1958 s 142 samt Louis Henry 1956, s 124.
43. Se Rose E Frisch, Population, Food Intake, and Fertility, *Science*, Vol 199, Washington 1978, s 22 – 30.